

Arvo Pärt és a belső ember zenéje

PÄRT, Arvo: *Válogatott beszélgetések és írások*. Rózsa-völgyi és Társa Kiadó, Budapest, 2019.

A címbeli kifejezést a középkori német misztikusok szóhasználatából kölcsönöztem. Eckhart mester és tanítványai felfogásában az ember teljes valósága külső és belső emberre tagolódik. (Ez a felosztás legegyszerűbben Johannes Tauler Eckhart-tanítvány munkásságában mutatkozik meg.) A külső ember hatókörébe tartozik a test, valamint az ember érzelmi-hangulati élete: vágyai és haragvásai. A belső embert az úgynevezett felsőbb lelki képességek: az emlékezet, az értelem és az akarat alkotják. A lélek legbelsejében pedig örökkévaló, isteni részünk nyugszik. Ide sem idő, sem tér, sem semmilyen anyagi valóság nem hatolhat el, mégis ez minden létező oka, kezdete és végső célja. (ECKHART 2017; TAULER 2002)

A zene, a zenélés mint tevékenység jellegzetesen az

ember világához tartozik, nyilván a zenében is léteznie kell a külső és a belső embernek megfelelő rétegeknek. Bár a kérdés végtelenül komplex ahhoz, hogy itt és most körbejárjuk, általánosságban mégis elmondható, hogy ebben a tekintetben a 17. század eleje komoly cezúrát jelentett az európai zene-történetben. Az azóta uralkodó zenei irányzatok tendenciaszerűen, egyre jellemzőbb módon a külső embert veszik célba. A tánczenék és a belőle kifejlődött stílusok (például a bécsi klasszika a maga páros megfeleléseken alapuló metrikus rendszerével) az emberi test mozgására rezonálnak. (DOBSZAY 2013) A 19. századtól pedig szinte egyeduralgoló lett az az elképzelés, miszerint a zene tulajdonképpen nem más, mint emóciók kifejezése hangok által.

Az 1600 előtti korokban azonban a „magasművészet” körébe tartozó zenék – a gregorián énektől a középkori izoritmikus motettán át a 15–16. századi polifóniáig – nem (csak) érzelmek és gesztusok meg-

jelenítését tartották feladatuknak. E művek a fényteli szellem kifejeződései, azaz a lélek felsőbb képességeit, az Istenhez törő értelmet és akaratot veszik célba. A legbelső ember „zenéjének” pedig végső soron nem felelhet meg más, mint maga a csend. Nem a hangnélküliség, hanem az ember belső lelki elnyugodottságának végtelen csendje. Arvo Pärt zeneszerző és a gondolkodó érdeklődésének centrumában, legalábbis 1976-os, radikális fordulata óta mindig is ez a kérdés állt: Miként lehet a beálló csendet (a hallgatást) olyan hangokkal megtölteni, melyek méltók lehetnek az iménti hallgatáshoz (a csendhez)?

Pärt minden bizonnyal legfontosabb, legmaradandóbb művei az 1976 utáni mintegy két évtizedben a *tintinnabuli* (a latinul szó *harangocskákat* jelent) névre elkeresztelt technikával írottak között található meg. E kompozíciók végtelenül tömörök, célratorók, eszköztelenek, nemigen igényelnek szóbeli magyarázatot. Mégis, a most magyarul megjelent interjúkötet minden kétséget kizárólag megerősíti, hogy mélyen megélt emberi sors, őszinte spirituális elkötelezettség, valamint nagyon kemény szakmai munka áll mögöttük.

Magának a *tintinnabulirendszernek* a technikai leírása a jelen kötetben is megtalálható. Egy végtelenül egyszerű szisztémáról van szó, amelyben egyes szólamok egy adott hangra épített hármashangzat hangjait használják, míg más szólamok az úgynevezett Palestrina-stílus dallamalkotási szabályai szerint alakulnak. Azonban mindez csupán egy nagyon rugalmas, ám mégis egzakt keretrendszert ad Pärt zenéjének – maguk a darabok egyedi és spontán zenei ötletek alapján születtek. E művek jellemzően nagyon kevés zenei eszközzel élnek. Akárcsak az európai zenetörténet középkori és reneszánsz zenéi, többnyire megelégszenek a hanghosszúság és a hangmagasság paramétereivel; a dinamikára és hangszínre kevesebb figyelmet fordítanak. A döntő számbeli fölényben lévő vokális művek első-

sorban szakrális szövegeket használnak föl, melyekben a textusok nem csak mint felhasznált anyagok vannak jelen, hiszen saját belső szerkezetük alapvetően meghatározza magát a zenei struktúrát is.

Jellemző e művekre a szimmetrikus alakzatokat, fordításokat, kánonikus eljárásokat alkalmazó, tökéletesre csiszolt kristályszerkezet, a szinte mindig dia-tonikus harmónia- és dallamvilág, a pontosan meg nem határozott, de lassú vonulású tempó, a zenei folyamat nyugodt, jelentős csendek által tagolt kibontakozása (amely helyenként megdöbbentő drámaiságba fordul át), illetve a leginkább a keleti ortodox egyházzenéből ismert, állandóan szóló alaphang (*isón*) jelenléte. (A lutheránus vallásba született Pärt felnőttkorában saját döntése alapján a görögkeleti hitre tért át.) A művek lejegyzésmódja is híven követi a kompozíciós elveket, gyakran kizárólag az adott hangok magasságát és tartamát jelölve, lemondva a dinamika, a zenei kifejezés, gyakran még a konkrét tempó meghatározásáról is.

A kritika többnyire a „szakrális minimalizmus” cím-kéjével ruházta fel Pärt zenéjét. A technikai értelemben vett eszköztelenség azonban kifejezésbeli maximummá lényegül át. Munkásságának zenetörténeti jelentősége éppen abban áll, hogy egy alapvetően középkori meghatározottságú, tradicionális, szakrális zenei alapállást képviselt egy olyan korban, a 20. század utolsó három évtizedében, amikor az uralkodó esztétikai-művészeti szemlélet ezzel homlokegyenest ellenkező volt. S ami igazán egyedülálló, hogy Pärt darabjai széles körű, hatalmas közönségikert váltottak ki, a kortárs komolyzenében szinte páratlan módon. Ennek valódi – kulturális-szociológiai vonatkozású – okait feltárni komoly vállalkozás volna, itt és most nem lehet feladatunk.

A Pärt-interjúk nagy paradoxona, hogy a „csend embere” végtelenül nehezen nyilvánul meg szavakban. A komponista az interjúk nagy részében folyton küzd

a szóbeli kifejezéssel. (Tény, hogy a zeneszerzők sokszor nem kedvelik a spontán helyzeteket, hiszen munkájuk során ahhoz vannak hozzászokva, hogy van idejük tökéletesre csiszolni zenei gondolataikat.) Szükszavúan, sokszor esetenül fogalmaz, néha viszont a pillanatnyi ihlet hevében elképesztően pontos és megvilágító erejű mondatokat alkot. Gyakran hivatkozik arra, hogy nem szeret beszélni, hiszen maga a lényeg voltaképpen kifejezhetetlen és minden fontos információ benne van magukban a művekben. Jó pár beszélgetésben részt vesz a zeneszerző felesége, Nora Pärt is, átsegítve a mestert a holtponatokon.

A könyv alapvetően négy részre tagolódik; tartalmazza Arvo Pärt három saját írását, négy díjátadáson elmondott köszönőbeszédét és nyolc interjút. A kötetet a Fülöp József által jegyzett nagyívű pályakép zárja le. Jellemzően a legpontosabb, leginkább kiérlelt megfogalmazások a saját írásokban olvashatók. Az első három szöveg mindegyike egyfajta sajátos maximagyűjtemény. Ezeknek az egy-két mondatban megfogalmazott gondolatoknak nagy erejük, világító fényük van. („Az ember addig tisztogassa a lelkét, amíg az világitani nem kezd.”, „Az igazság abban áll, hogy a legkisebb számig érjünk. Olyan ez, mint aknát keresni – a kör egyre szűkül. Ám óvatosan, ésszel kell cselekedni.”, „Az ideális polifónia a szüntelen imádság.”) További tanulságos – gyakran parabolák mögé bújtatott – művészi hitvallásokat tartalmaznak a köszönőbeszédék is. A nyolc interjú – a kötet lényegi tartalma – 1978 és 2003 között született. A súlypont érzékelhetően a sorrendben utolsó interjú felé tolódik el. Ez a mintegy százoldalas szöveg – az életrajzot és a mutatókat nem számítva – az egész kötet terjedelmének több mint felét foglalja el. Arvo Pärt 2003-ban Enzo Restagno kérdéseire válaszolva hangszalagra mondta teljes életének és művészi pályafutásának történetét, ennek az anyagnak az írásos változatát olvashatjuk ebben a terjedelmes szövegben. Valóban rendkívül fontos, kordokumentum-értékű anyagról van szó.

A zeneszerző élményein keresztül a harmincas évektől kezdve betekintést nyerhetünk a szovjetunióbeli Észti Köztársaság mindennapi életébe. Végigkísérhetjük e pályát, amely a kemény diktatúra fogságában, ám mégis a távoli provincia viszonylag oldottabb kulturális levegőjében

indult és bontakozott ki. Pärt nagyreményű avantgárd zeneszerző volt a hatvanas-hetvenes években. A Tallinnban végzett tradicionális zeneszerzés-tanulmányok után meglepő, mennyire szabadon kísérletezhetett a dodekafóniával, későbbi alkotókorszakában pedig egy sajátos, egyéni kollázstechnikával. (Az igazsághoz azért hozzátartozik, hogy a korszak észt zeneszerzői természetesen folyamatos belföldi és moszkvai kontroll alatt álltak. Pärt több ízben komoly bírálatokat kapott, 1968-ben bemutatott *Credo* című műve pedig súlyos botrányt kavart.) Ez a korszak, amelyből kirajzolódik a korszak jelentős és kevésbé jelentős szovjet zeneszerzőinek a portréja, reflektálva a filmzeneiparban és a rádióban eltöltött években szerzett tapasztalatokra, számos ponton a magyar olvasó számára is érdekes vonatkozásokat hordoz.

Végigkísérhetjük az 1976-os stílusváltáshoz vezető végtelenül nehéz, nagyon sok erőfeszítéssel, lemondással teli időszakot. Szomorú, elkésérítő olvasmány a Pärt család 1980-as kényszerű emigrációjának története. Az életrajzok erről az eseményről általában szüksézként csak annyit mondanak, hogy „a zeneszerző családjával elhagyta hazáját, és Bécsbe emigrált”. Valójában ekkorra már – megszaporodott nyugati bemutatói és sikerei miatt – annyira feszült politikai helyzet alakult ki körülötte, hogy kényszerűen távoznia kellett a Szovjetunióból. Feleségével és gyermekeivel együtt vonatra pakolták a holmijukat, de szinte semmilyen ingóságot nem vihettek magukkal – Bécsben szó szerint a semmiből kellett új életet kezdeniük. Pärt rendkívül szerény megnyilvánulásain keresztül nyomon követhetjük a Belinben való letelepedés történetét, az emblemikus művek születési körülményeit, a világhírhez vezető utat. Arvo Pärt 2010 óta ismét Észtországban él, nevét egy zenei központ is viseli, őt magát Európa-szerte az egyházi zene megújítójaként tartják számon.

Nagyon tanulságos olvasmány a Jordi Savall által készített interjú (2000). Savall a régizenei élet egyik legfontosabb alakja korunkban; pontos, mindig lényegre tapintó kérdéseinek segítségével kibomlanak a Pärt-életmű régizenéhez fűződő kapcsolatainak rétegei. (Az első tintinnabuli-darabok talán meg sem születtek volna a máig létező észt régizenei együttessel, a Hortus

Musicusszal való szoros együttműködés nélkül.) Jamie McCarthy 1986-os beszélgetése fontos szakmai kérdéseket feszeget (a szerző akkor épp a Pärt műveivel foglalkozó disszertációján dolgozott). Összetett és fontos szöveg a Geoff Smith által 1998-ban készített interjú is, amelynek központi témája magának a zeneszerzésnek a folyamata. Dokumentumértéke ellenére viszont kevésbé érzem indokoltnak az 1978-as – be nem mutatott – tévéinterjú szövegének közlését. Pärt itt a beszélgetések átlagához képest is nagyon mereven, görcsösen nyilvánul meg, a képsorok nélkül sokszor nehezen követhető a beszélgetés. A kérdezőknek a zeneszerző iránt táplált ájult tisztelete is meglehetősen fárasztóvá teszi a befogadást.

Az interjúk általában elég sok önismérlést tartalmaznak, amit nyilván szinte lehetetlen lett volna kivédeni. Ám egy-két szöveg helyett érdekes lett volna néhány, a zeneszerző korábbi alkotói korszakából származó beszélgetést megjelentetni. A legkorábbi interjú 1978-as, Pärt ekkor már negyvenhárom éves, két évvel van túl döntő stílusfordulatán. Az egész életműre való rálátást jobban segítette volna, ha betekintést nyerhetünk a fiatal avantgárd komponista művészetszemléletébe. Fülöp Józsefnek, a Károli-egyetem adjunktusának szövege Pärt életútjának és zeneszerzői pályafutásának remek összefoglalását

adja; summázza, értelmezi a közölt szövegeket, de fontos pontokon ki is egészíti tartalmukat az egész életművet tágabb kultúrtörténeti perspektívába helyezve.

A kötetet ritkán látott fényképek, a zeneszerző jegyzetfüzetéből származó ábrák, az írások és az interjúk eredeti forrását megjelelő bibliográfia és névmutató egészítik ki. A könyv kiállítása Pärt zenéjéhez és emberi magatartásához illően nemesen egyszerű. A szövegek magyar fordítása igényes és szakmailag is helytálló, ugyanez mondható el a jegyzetanyagról is. Hiánypótló munka született tehát, az első magyar nyelvű könyv Arvo Pärt életművéről. Bátran ajánlhatjuk bárkinek, aki érdeklődik e különleges alkotó életműve iránt.

Horváth Bálint

Felhasznált irodalom

- DOBSZAY László 2013. *A klasszikus periódus*. Editio Musica Kiadó, Budapest.
- ECKHART mester 2017. *Válogatott prédikációk*. Szerk., bev., ford. Schneller István. Typotex Kiadó, Budapest.
- TAULER, Johannes 2002. *A hazatérés útjelzői. Beszéd a misztikus útról*. Szerk., bev., jegyz. Buji Ferenc. Ford. Révész Mária Magdolna. Paulus Hungarus Kiadó – Kairosz Kiadó.